

Nekula, Marek

Etnické stereotypy a jejich artikulace v češtině (a v němčině)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1999, vol. 48, iss. A47, pp. [65]-75

ISBN 80-210-2098-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101537>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MAREK NEKULA

ETNICKÉ STEREOTYPY A JEJICH ARTIKULACE V ČEŠTINĚ (A V NĚMČINĚ)

I.

Stereotypy obecně — a etnické stereotypy zvláště — umožňují vnímání a strukturování světa a mají v tomto smyslu řadu funkcí: kognitivní (kategorizujeme jimi a orientujeme se skrze ně ve světě), emotivní (kompenzace apod.) a sociální (utváření sociální identity, sebedefinice vymezením vůči druhého). Jejich intersubjektivní charakter ukazuje, že jde o poměrně pevné kognitivní struktury, jakýsi petrifikovaný „společenský názor“ na určitou věc, resp. etnikum, který se utvořil výběrovou registrací určitých vlastností — v našem případě určitých (někdy jen údajných) vlastností určitého etnika. Soubor těchto kladně nebo záporně hodnocených vlastností (obsah stereotypu) určuje jeho celkové vyznění (tzv. kladný nebo záporný stereotyp).

Stereotypy, včetně stereotypů etnických, jsou proto součástí pragmatické kompetence spojené s určitým přirozeným jazykem; využívá se jich při argumentaci a zčásti se fixují i ve slovní zásobě. V jazyce se ovšem *etnické stereotypy* nejen petrifikují (ve slovní zásobě, pořekadlech apod.), ale stále znovu se v *obrazu cizího* aktualizují, proměňují nebo utvrzují v promluvách (k terminologickému rozlišení srov. Prokop 1995): například lexikální kategorizaci etnických skupin (*problémové skupiny ... cikáni ... černí ...*), která je v tomto článku v centru naší pozornosti, indexikálními (*my/oni*, oslovení) a lokalizačními výrazy (*severní Čechy, Žižkov, okolí nádraží...*), sloganů apod.

Zatímco etnický stereotyp je obecněji platnou reflexí určitého etnika, která se odráží i ve slovní zásobě, obraz cizího v aktuálních promluvách, které rozšiřují nebo modifikují starší stereotypy, je platný pouze omezeně, ať už ve smyslu časovém (dobově ideologicky motivované obrazy cizího) nebo skupinovém (extremistické skupiny); v našem materiálu na ně většinou explicitně upozorňujeme, popř. je od lexikalizovaných označení oddělujeme středníkem.

V promluvách je ovšem možno vyhýbat se reflexi světa etnonymy i jiným prostředkům etnické polarizace, a tak etnické stereotypy komunikativně překo-

návat. Tak například v současné době část společnosti usiluje o změnu diskursu o romské minoritě (*my/oni*) v hodnověrnější diskurs s romskou minoritou (*my/vy*, resp. *jálty*, kde se otvírá prostor pro *my*); vnějším znakem tohoto úsilí je odložení označení *Cikán* (vnější definice) a upřednostňování označení *Rom* (vnitřní definice). Běžné je ovšem i obcházení etnické kategorizace a polarizace; ve smíšených česko-německých podnicích je alternativou k etnické kategorizaci (*Němec*) kategorizace profesní (*kolega*, *expert*).

II.

V češtině — podobně jako v jiných jazycích — se etnické stereotypy v řeči odrážejí a artikulují různými výrazovými prostředky a postupy:

(1) Deformace kódu

Někteří uživatelé češtiny užívají češtinu v modifikované podobě, která ukazuje na jejich etnický původ. Tak např. Hübschmannová (1976) mluví o romském etnolektu češtiny. V běžné komunikaci i v uměleckých textech (srov. např. Moser 1996) pak rodilí mluvčí deformované češtiny užívají k parodizaci, resp. zesměšnění příslušné skupiny uživatelů češtiny. Čeština je při tom deformována např. s ohledem na cizí výslovnostní zvyklosti. Tato cizost ve svém důsledku signalizuje sníženou kompetenci či přímo inkompetentnost příslušného mluvčího a jejím důsledkem je jeho zesměšnění. To je zřetelné např. i v úmyslně nekorrigovaném dopisu čtenáře: „Co se tyká demokraci a politické kultury v Rusku, to oni byly tám skutečně až do příchodu krvavé demokrace Jelcina (...). Neustráník a vlastenec Ruska“ (Reflex 1993/51:20). Zvuková deformace ovšem není jedinou deformací kódu, kterou rodilí mluvčí v parodiích signalizují cizost. Deformují se také tvary slov, a to zpravidla tam, kde v cizím jazyce chybí jistá gramatická kategorie nebo formální vlastnost, např. vid, shoda u sloves podle rodu subjektu, vyjadřování posesivity apod.

Kód se přirozeně deformuje různě podle mateřského jazyka nerodilého mluvčího češtiny. Pozoruhodné je, že v klaunských frázích typu *pane šetiteli, já by chrozně chtěla nofy kchlobouk* se v češtině s oblibou využívá „německé“ (nebo „německožidovské“) výslovnosti češtiny. Ta je ovšem nikoliv pokusem o simulování klaunovy etnické příslušnosti, ale je sama zdrojem směšnosti. To ovšem jistě něco říká i o starších českých etnických stereotypch.

(2) Oslovení

Při oslovení neznámých příslušníků jiných národů, národností či etnik je možno zaznamenat rozdíl v užívání tykání/vykání. Při oslovení neznámých romských spoluobčanů, vietnamských stánkových obchodníků, afrických studentů, míšenců apod. mluvčí — bez ohledu na generaci — častěji volí tykání než vykání uzuální při oslovení neznámých („bílých“) Čechů, Francouzů, Němců, Angličanů, Američanů (srov. Ehlers/Kněřová 1997).

Vedle stereotypů extraetnických (stereotypy cizích národů, národností či etnik) se lze tedy setkat se stereotypy makroareálními (Evropa/Sever vs. Afrika/Jih). Polarizace sever vs. jih je ovšem zřetelná i ve většině intraetnických stereotypů (srov. Winkler 1994:322). To do jisté míry platí i o českých zemích; v Čechách jsou Moravané stereotypně vnímáni, stylizováni jako nositelé burčáku a dalších „jižních“ vlastností (přirozenosti až „přirodnosti“, spontánnosti, citovosti...), zatímco Češi (*Pražáci*) se na Moravě stereotypně vnímají jako nositelé „severských“ vlastností (racionálnosti až „vychtralosti“, zdrženlivosti...). Před Moravany hráli v 19. století „jižní part“ Slováci (srov. např. obraz Slováků a Slovenska u Němcové, Heyduka, Masaryka aj.), z pohledu Němců v Čechách a na Moravě hráli tuto roli zase Češi (srov. Eisner 1930/1990).

(3) Etnonyma

Etnonyma reflektují (historické) etnické stereotypy asi nejmarkantněji. Nemám teď na mysli neutrální, pravidelně utvořená etnická pojmenování, resp. tzv. obyvatelská jména, s potlačenou pragmatickou (konotativní) složkou, k nimž se vrátím v oddílu III (lexikální kategorizace), ale mám na mysli etnonyma příznaková. Ta jsou vlastně synonymy neutrálních etnonym, a to jednak *pragmatickými*, jednak *ideografickými* (srov. např. Hladká 1996:80n.). Ideografická synonyma se liší v nocionální sféře: významový rys etnicity se realizuje přes jiný významový rys (etnonyma v širokém smyslu). Nejčastěji jde o vnější vzhled, jazyk nebo hmotnou či nehmotnou kulturu (např. *čokoláda*, *nemtudom*, *bambus*, *kamikadze* apod.). Ideografická synonyma přitom zpravidla nejsou bez pragmatických (konotativních) významů.

Naproti tomu pragmatická synonyma k neutrálním etnonymům (etnonyma v užším smyslu) najdeme i bez ideografické motivace, a to zvláště u inheretně expresivních etnonym (augmentativa a deminutiva jsou ovšem spojena s intenzifikací vlastnosti a jejich motivace je v tomto smyslu zároveň ideografická):

(a) Expresivita hlásková: *džaponec* (Japonec), *nemec* (Němec), *polak* (Polák). Cizost a s tím spojené negativní konotace jsou konstruovány použitím (zápisu) „nečeské výslovnosti“ neutrálních etnonym, resp. použitím v češtině okrajových fonémů (*džaponec*) či nečeských hláskových skupin, srov. *mároš-fároš* (Maďar), *pšonek* (Polák), *ting-tong* (Asijec), které navíc postrádají motivaci k slovům domácím (viz i další příklady v (d)).

(b) Expresivita slovtvorná (vedle neutrálních *-an*, *-ec*, *-ák*, *O*):

-O: *Albán(ec)*, *Laos(an)*, *Viet(nam-ec)*, *Azer(bajdžán-ec)*, *Hebrej(ec)*, *Kubáň(ec)*, *Jugo(sláv-ec)*; bezkoncovkové tvoření na pozadí pojmenování s obvyklými příponami obyvatelskými, tzn. jejich eliminace, někdy spolu s eliminací druhé části složeniny (např. *Vietnamec*, *Jugoslávec*).

-ák: vedle neutrálních *Polák*, *Tyrolák*, *Slovák*, hovorových *Moravák*, též pejorativní *Prušák*, *sudeťák*, *romák*, *Rusňák*, *židák/židák*, *skopčák*, *endérák*, *arabák* (při psaní malých a velkých písmen se řídím doklady — viz Seznam pramenů).

Příčinou pejorativnosti výrazů *Rus-ák, žid-ák, rom-ák, Rusň-ák, Pruš-ák* je negativně pocítované zveličení. Nejde přitom o augmentativizaci referenční, ale emocionální (podobně dále deminutivnost). Podle nich analogicky: *endérák, skopčák* (podle Leeuwen-Turnovcové (1993) spíše motivace ke „skopec“, kastrovaný beran) aj. Negativní postoj se vyjadřuje i kombinací augmentativního a deminutivního sufixu, srov. *židáček, Rusáček, skopčáček*. Také deminutivní sufix zde není užit ve smyslu referenčním, ale ve smyslu emocionálním: konotuje ‚malost‘ ve smyslu ‚nepodstatnost‘, ‚druhořadost‘. (Viz dále též augmentativní a deminutivní sufixy.)

-an, hov. **-án**: *Anglán* (Angličan; zkratk.), *Amerikán* (Američan), *Cikán/cigán*; povrchově — s vyloučením etymologie — též *Germán* (ve významu ‚Němec‘; iron. velkoněmectví; obdobně v rak. němčině), *Talián* (Ital; viz (db));

-a: *Izraelita* (od *izrael-it-sky*), *Semita* (od *semit-sky*);

-oš: *Germaoš, Kuboš, Jugoš, Taloš, hungároš, cigoš...*;

-our: *Němčour* (augm.), popř. **-ourek**: *Němčourek* (augm./dem.);

-isko: *Němčisko* (augm.);

-ík: *Sasík* (Sas), *Amík* (Američan; zkratk.), *Japončik, Němčik, Mongolčik...* (dem.);

-ek: *Cikánek, Poláček, Čiňánek...* (dem.);

-ečka/-enka/-ička: *židovečka, židověnka, židovička, cikánečka/cigánečka*, kde nereferenční užití deminutivního sufixu u feminin nese konotaci ‚mládí‘, ‚sexuální atraktivita‘.

Izolované jsou výrazy *Arabáš, židule*.

U ideografických (současně i pragmaticky motivovaných) synonym se rys etnicity realizuje přes tyto rysy:

(a) vnější vzhled:

(aa) barva:

* substantivizovaná adjektiva označující barvy: *barevnej, tmavej, přičmoudlej, černej, žutej, bílej* (Romové o Češích)...

* názvy nositelů vlastností: *rudoch, černochočernocho* (pl. *černiši*), *negr* (Rom)...

* názvy etnik: *brazilec* (Rom), *urugvajec* (Rom), *peruánc* (Rom), *zimbabvec* (Rom)...

* metaforická pojmenování („podobnost“ na základě barvy): *žlutásek, vanilka* (Romové o Češích), *čokoláda, karamel, uzenáč, šúviks/šúviks, asphalt, dehet >>> dehták, briketa >>> brikeťák, negativ* (příklady z Republiky), *cikor-ka/cikorák/cigorka* (přichýlení výrazu *cikán* k stávajícímu výrazu *cikorka* pro vnější i zvukovou podobnost; na základě zvukové podobnosti též *Frantík* (Francouz), *Jogurt* (Jugoslávec), *Nemčurák* (Němec), které s sebou nese i významovou specifikaci)...

* opis s atributem charakterizujícím barvu: *černá huba >>> černohubka, tmaválsnědá tvář* (též *obyvatelé tmavélsnědé pleti*; pravděpodobně od *rudá tvář*), *snědý „spoluobčan“*, *uzenej Slovan, černá špína, přičmoudlé maso, osmahlejší Čech, příliš připálená topinka* (příklady z Republiky)...

(ab) ostatní vzhled:

* substantivizovaná adjektiva: *šikmovokej*...

* názvy nositelů vlastností: *kudrnáč* (dnes iron. o Vietnamcích)...

* konatelská jména: *pejzák*...

* opis s atributem charakterizujícím vnější vzhled: *odbarvená spoluobčanka mající na sobě trochu více zlata, než je v našich zemích zvykem* (Republika), *specialista pro boj ve vysoké trávě* (iron. narážka na menší vzrůst Vietnamců i na válečný konflikt ve Vietnamu; přeneseně též o ostatních východoasijských národech)...

(b) intelekt: *bakelit* > *bakeliták* (přenesení významu z materiální do mentální oblasti: ‚tvrdość — ‚natvrdość‘), *skopčák* (přenesení významu z materiální do mentální oblasti: fyzická — intelektuální impotence), *hašašira* (původní označení afrického kmene se začalo užívat pro lidi chovající se hloupě, podle Winklera (1994:329) za 2. světové války označení pro Němce)...

(c) lokalizace: *Američan* z *Vysočan* (Rom), *skopčák* (viz (b)), *sudeták*, *endérák*, *dederon* (viz eb)), *Jugo(š)* (trvá i po rozpadu Jugoslávie), *Brityš* (British Empire), *asiat*; *kluk kanadská* (Rom; Republika), *Kanadák* /*Kanadán* (Rom; Republika), *agent/vrah z Wall Streetu* (Tvorba), *americký kapitalista/útočník/otrokář* (Tvorba), *štekající šakal z londýnského rozhlasu* (Tvorba), *japonský magnát*, *Istivý a zuřivý* (Tvorba; na pozadí stereotypu *asiat*), *našinec vod Jordánu* (Republika), *sekáč z Haliče* (Republika)...

(d) jazyk:

(da) cizí vlastní jména: *Ali*, *Fric/Fricek*, *Icik* (z němčiny), *Izák*, *Mojzes*, *Ivan*, *Pepík* (o Čechách, na Slovensku a části Moravy), *Lájoš*, *Eržika*, *Gejza*, *Tomík* (Brit), *Hočimin*, *Nasta*, *Marfuša*, *strýček Sam*...

(db) cizí označení jazyka, popř. území: *dojč*, *Brityš* (viz (c)), *Talián*...

(dc) cizí označení individua: *morgoš* (rom. *more* — ‚hochu‘, ‚chlapče‘), *čarvagos* (rom. ‚tulák‘), *kálo* (rom. *kale* — ‚černá‘), *děvuška* (Ruska)...

(dd) libovolné cizí slovo: *derdidas*, *nemtudom*, *čo bolo to bolo* >>> *čobolák*...

(de) napodobení cizího zvuku: *ting-tong*, *mároš-fároš*, *pšonek*... (viz výše expresivita hlásková)

(e) hmotná kultura:

(ea) požívatin: *makarón*, *špageták*, *popcorn*, *sauerkraut*, *brátvurst*...

(eb) průmysl, využití surovin: *bambus* >>> *bambusák*, *rákos* >>> *rákosník*, *atomčiči*, *dederon* (pojmenování látky z polyamidových vláken z NDR/DDR); *počítačovní samurajové*...

(ec) měna: *devizovní cizinci*; *dolarový padour/sok* (Tvorba)...

(f) nehmotná kultura

(fa) „národní povaha“: *kípsmajler* (Američan), *rudý ďábel* (Indián), *übermensch* (Němec), *kamikadze* (Japonec), *jódler* (Tyrolák); *americkéj byznysmen*, *nepřizpůsobivá entita* (Rom; Republika), *problémoví občané*...

(Jde přitom většinou o definice zvenčí, popř. o fixování opustěné definice z nitra — viz (fb). I proto uvozovky.)

(fb) ideologie a politika: *kamikadze, übermensch, nácek, fašista, fašoun, hitlerovec, esesák, černý s lebkou, revanšista...*

(Nejčastěji jde o historické odkazy k 2. světové či studené válce (viz příklady v (c)), v 19. století a v době Mnichova ještě i odkazy k husitství a křížovým tažením proti Čechám, viz (fc).)

(fc) náboženství: *křížáci* (s významovým zúžením na Němce arch.), *pejzák/pejzoun* (slovotv.), *nekřesťanský džaponec* (hláskosl.), *starozákonní vyvolenec* (Republika), *zajordánský Slovan se „šábesdeklem“ přímo na mozku* (Republika)...

(fd) sociální útvary: *starej kibucník, počítačovní samurajové, americký otrokář...*

Starší stereotypy vnímání jiných etnik se zčásti fixovaly také při přeneseném užití etnických pojmenování v nadávkách, při označení hmyzu, nemoci, negativně pocítovaných věcí, partnerského a jiného chování:

(a) nadávky: *židák* (lakomec či podvodník; viz též *židácký, židovština, smrdět židem*), *cigán/cigoš* (lhář; viz též *cigánit, lžel/krade jako cikán*), *morgoš, vandal, mameluk, hotentot, poturčenec, asiar*;

(b) hmyz a škůdci: *šváb* (v Rakousku přichýlení *Schabe* k stávajícímu *Schwabe*; podobně i české *rus* — srov. pruské *Russe*), přeneseně sem patří i *faraón* (druh mravence, který byl údajně do Čech zavléčen arabskými studenty), *americký brouk* (mandelinka bramborová; 50. léta), *němkyně* (krysa, potkan; st.);

(c) nemoci: *francouzská nemoc/francouz, španělská chřipka, cikánská nemoc* (uhranutí);

(d) věci: *žid* (skvrna, šmouha, nářečně *nežit*, něco druhé jakosti), *židovská vanilka* (iron. česnek; viz též *smrdí jako žid*);

(e) chování:

* partnerské: *rození žárlivci a turci* (Pujmanová), *francouzské milování* (v angl. rozrůzněno: zatímco *French love* znamená ‚nevěru‘, *French abortion* znamená ‚orální sex‘), *francouzský polibek/francouzák, italské manželství, žhavý jako Ital, ohnivý jako Francouz, studená jako Němka*;

* jiné: *polské/turecké hospodářství, židovská škola, jsi turek* (taškář, K. Čapek), *ztratit se po anglicku* (nenápadně), *anglický humor, ruská duše, lhát/krást jako cikán, cikánská krev* (tulácká), *cikánský život* (potulný), *drží jako židovská/helvétská víra, iron. polský baron, německá důkladnost, dřít jak ne-gr/Bulhar*;

(f) nesrozumitelnost, nesmyslnost apod.: *mluvit papuánsky/čínsky/turecky, to je pro mě španělská vesnice* (v české *španělské vesnici* se zkřížilo německé *das sind böhmische Dörfer für mich* a *das kommt mir spanisch vor*), *šprechnit* (mlet).

(4) Distanční prostředky

Distančními prostředky, jejichž repertoár je naznačen např. v Nekula (1996:663nn.), se zpochybňuje — jedinci nebo např. sociální či etnické skupině

se upírá — např. národní, sociální, občanská identita; dochází ke stigmatizaci a vyčlenění, což je markantní zvláště při užití uvozovek, ať už v dobách třídního boje („*horní*“ *vrstvy*), nebo v antiromských periodicích (*snědí „spoluobčané“*, *Republika*).

III.

Je zřejmé, že artikulace stereotypů se neomezuje pouze na uvedené prostředky, tj. především na příznaková etnonyma a opisy v rozsahu nominální fráze. Obrazy cizího na pozadí stereotypů mohou být utvářeny v rámci celého textu (srov. např. Nekula, v tisku), projevovat se etnické stereotypy mohou i v odstraňování starších výpůjček (z němčiny, nověji též z ruštiny z doby budování socialismu), popř. minimalizací výpůjček nových (pro němčinu srov. Nekula 1997). Etnické stereotypy se ovšem artikulují i specifickým užitím etnonym neutrálních, zvláště jde-li o užití etnonym v neadekvátní doméně — ta naznačuje obsah stereotypu.

Reflex toho je možno vidět v černé kronice *Lidových novin*, *Mladé fronty DNES* apod.: *Dva Rumuni chtěli ilegálně do ČR* (LN 5. 4. 1995), *Po čtyřech letech vazby stanuli Jugoslávci konečně před soudem* (MFD 20. 3. 1995), *Bulhaři se chtěli dostat do Rakouska* (MFD 25. 3. 1995), *Kazachstánc se vyboural* (MFD 10. 1. 1995), *Čiňana podezřelého z vraždy svého krajana zatkla policie* (MFD 21. 3. 1995), *Obchodníci prohrávají boj s Vietnamci* (MFD 9. 12. 1994), *Vietnamský stánkař na burze nabízel falešná značková trička* (MFD 10. 3. 1995), *Rumunskou Romku ...* (LN 7. 3. 1995), *Romové poštvali na skina vlčáka* (MFD 25. 3. 1995), *Ozbrojení mladíci zaútočili na romské kapsáře* (MFD 9. 3. 1995), *Romská rodina „vybydlela“ dům* (LN 8. 4. 1995) atd.

Svět je v těchto příkladech viděn a členěn (lexikálně kategorizován) podle etnického klíče. Výběr a zprostředkování informace se řídí přednostně kritériem národnosti, popř. rasové příslušnosti zúčastněných osob. To je v kontextu „černé kroniky“ příznakový způsob reflexe světa. Kdyby se totiž titulky v rubrice KRIMINALITA, BEZPEČNOST řídily pouze snahou informovat a orientovat čtenáře, předpokládalo by to užívání titulků s takovými zobecňujícími výrazy, které spadají do sémantického pole „kriminality“ či „bezpečnosti“ jako např. *přepadení*, *loupež*, *havárie* etc. Tak je tomu v případě českých pachatelů kriminálních činů, u nichž právě není tematizována jejich etnicita, ale typ spáchaného kriminálního činu apod. To ukazuje na diskriminační charakter užití výše uvedených etnonym v „černé kronice“, přičemž obsah stereotypu naznačuje sám žánr. Srov. též Nekula (1995), Homoláč (1998).

Podobně se s ohledem na doménu např. (vyšší) management smíšeného česko-německého podniku *Škoda auto, a.s.*, vyhýbá etnické kategorizaci a nahrazuje ji kategorizací profesní. Zjednodušeně řečeno, čeští zaměstnanci *Škody auto, a.s.*, o svých německých kolezích mluví jako o *spolupracovnících*, *kolezích*, *expertech*, *zahraničních expertech*, „*dvojjčatech*“ apod. a vyhýbají se etnonymu *Němci*, což svědčí o tom, že přinejmenším hledají společnou (podnikovou) identitu; srov. Nekvapil (1997). Motivem tohoto postupu je jistě i stereo-

typ, že Němci ekonomicky ohrožují svébytnost našeho hospodářství, a tím i naši svébytnost národní. Ve snaze vyhnout se etnické polarizaci uvnitř podniku proto také německý management vysílá na jednání s odbory svá česká „dvojčata“, resp. ty pracovníky, kteří si nejlépe osvojili češtinu, a jsou proto vnímání v první řadě přes svou odbornost, a nikoli přes cizí jazyk a národnost, podtrženou přítomností tlumočníka (srov. Nekula-Höhne, v tisku).

IV.

Z uvedených příkladů je zřejmé, že v určitém jazykovém společenství se etnické stereotypy vytvářejí především ve vztahu k zahraničním dělníkům (běžen-cům), národnostním menšinám (Němci, Židé, Romové), sousedním národům, resp. národům, které pro dané etnikum mají zvláštní ekonomický a politický význam (Češi a Rakušané o Němcích, Slováci o Maďarech a Češích apod.).

S ohledem na způsoby artikulace etnických stereotypů by bylo jistě zajímavé sledovat zpětně etnické stereotypy u všech etnik, o nichž tu byla řeč. Pak bychom však — např. v souvislosti s Vietnamci, Američany apod. — byli obsahově konfrontováni s etniky, která s Čechy a českým prostorem mají jen málo společného. Proto jsem se omezil na reflexi češtví v německé slovní zásobě, která je zároveň dobrým příkladem toho, že etnické stereotypy se utvářejí především o etnicích, která jsou pro dané jazykové společenství z nějakého důvodu relevantní.

Nejpříznačnější je v této souvislosti idiom *das sind für mich böhmische Dörfer*, resp. *das ist für mich böhmisch Dorf* (to je pro mě španělská vesnice). Ukazuje totiž, že české země jsou pro německé mluvčí obecně něčím málo známým. To platí i pro Čechy. Najít příznaková etnonyma, synonymní s neutrálním, obecně rozšířeným *Tscheche/Tschechin*, jež by měla také celoněmeckou platnost, je nemožné. To je dáno i svébytným historickým vývojem jednotlivých německých regionů a jejich rozdílnými ekonomickými a kulturními vazbami k Čechám.

Ani v Rakousku a Bavorsku, které mají k českým zemím takových vazeb mnoho, ovšem nenajdeme inherentně expresivní etnonyma odvozená od *Tscheche/Tschechin* s výjimkou rakouského *Tschecherl* (resp. *Tschoch*), a to přinejmenším ze dvou důvodů: (1) repertoár derivačních sufixů je v němčině chudší než v češtině, (2) zvláště v Bavorsku užívá starší generace dodnes *böhmisch* místo *tschechisch*, přičemž v regionálně reflektujícím *böhmisch* nedochází nutně k redukci na etnické Čechy.

Se specifikujícími ideografickými, nezřídka pejorativními synonymy k neutrálnímu etnonymu *Tscheche/Tschechin* s příznakem lokalizace se setkáme např. v dialektch Horního Bavorského lesa (Cham): *bejm* (Čech, v žertu dodnes i přistěhovalý a začleněný Němec), *bejmak* (nadávka s konotací ‚chudý‘, které se po 2. světové válce užívalo i pro uprchlé a odsunuté Němce) i řidiš *štog-bejm* (Stockböhme; Čech) a *bejm-bejm* (Čech) s konotací ‚chudý‘ (srov. obrat *ejtz mpu ę ęš bejm q̄inę-gēi*, tj. *jetzt muß ich nach Böhmen gehen*, např. při prohrě v kartách), *Ruĉksack-bejm* (uprchlíci, potulní dělníci).

Volbu typického českého jména či příjmení nebo libovolného českého (slovanského) výrazu pro označení Čechů, resp. Čechů jako Slovanů je možno do-
ložit v Rakousku: *Wenzel*, vídeň. *Pospischil*, *Copak/Zopak* (od *copak*), *Sau-*,
Scheiß-, *Drecks-Tschusch* (*en, en*) (od slovin. *čuješ* s významem ‚rozumíš‘, resp.
slovin. *čúš* [ž] s významem ‚hlupák‘, pol. *czusz* s významem ‚totiž‘). Dnes jde o
pojmenování spíše řídká, s výjimkou *Tschusch* zastaralá.

Stereotypní vnímání Čechů se fixovalo také při přeneseném užití etnických
pojmenování v nadávkách (*bejmak*), při označení/hodnocení nedokonalých vý-
robků (*die Jeans sehen ziemlich tschechisch aus*), při označení nepříjemných
jevů (*da bejmeš*, tj. *der (kalte) Böhmische (Wind)*), nesociálního chování (*tsche-*
chisch einkaufen gehen) nebo obecně cizosti (*das ist für mich Böhmisch Dorf*).

Omezený repertoár etnonym v užším i širším smyslu, jichž se v němčině uží-
vá pro označení Čechů (a to dokonce i v dialektch v hraničních bavorských
oblastech) ukazuje na okrajovost českého fenoménu v německé kultuře. Naopak
čeština svým bohatým repertoárem etnických označení pro Němce (srov. zvl.
oddíl II, bod (3), písmeno (b)), jež mají celočeskou platnost, ukazuje na význam
Němců při negativním vymezení české identity.

LITERATURA

- DORFMÜLLER-KARPUSA, K.: Stereotype und Kultur. In: E. Klein — F. Pouradier Duteil — K. H.
Wagner (Hgg.), *Betriebslinguistik und Linguistikbetrieb*, Bd. 2. Tübingen 1991, 385–294.
- DRESSLER, W. U. — MERLINI BARBARESI, L.: *Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in
Italian, German and Other Languages*. Berlin/New York 1994.
- EHLERS, K.-H. — KNEŘOVÁ, M.: *Tschechisch förmlich, unverschämt deutsch? Arbeitsbericht zu
einer kontrastiven Untersuchung des Anredeverhaltens*. In: S. Höhne — M. Nekula (Hgg.),
Sprache, Wirtschaft, Kultur. Deutsche und Tschechen in Interaktion, München 1997, 189–214.
- HLADKA, Z.: *Lexikologie*. In: P. Karlík — M. Nekula — Z. Rusínová (vyd.): *Příruční mluvnice
češtiny*. Praha 1996, 65–108.
- HÖHNE, S. — NEKULA, M. (Hgg.): *Sprache, Wirtschaft, Kultur. Deutsche und Tschechen in Inter-
aktion*. München 1997.
- HOMOLÁČ, J.: *A ta černá kronika!* Brno 1998.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M.: *K jazykové situaci Romů v ČSSR*. In: *Slovo a slovesnost* 37 (1976), 328–
336.
- KARLÍK, P. — NEKULA, M. — RUSÍNOVÁ, Z. (vyd.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha 21996.
- LICHTENBERG, J.: *Ethnonyme im Sprachvergleich*. In: W. Gladrow — S. Heyl (Hgg.), *Slawische
und deutsche Sprachwelt*. Frankfurt/M. 1996, 339–352.
- MOSER, W.: *Xenismen. Die Nachahmung fremder Sprachen*. Frankfurt/M. 1996.
- NEKULA, M.: *Titulková xenofobie*. In: *Čeština doma a ve světě* 4 (1995), 269–270.
- NEKULA, M.: *Stereotypy v lexikalizovaných etnických označeních*. In: *Jazyk a jeho užívání*. Praha
1996, 87–92.
- NEKULA, M.: *Text*. In: P. Karlík — M. Nekula — Z. Rusínová (vyd.): *Příruční mluvnice češtiny*.
Praha 1996, 652–698.
- NEKULA, M.: *Germanismen in der tschechischen Presse und Werbung. Die Einstellung gegenüber
dem Deutschen*. In: S. Höhne — M. Nekula (Hgg.): *Sprache, Wirtschaft, Kultur. Deutsche und
Tschechen in Interaktion*. München 1997, 147–159.
- NEKULA, M.: *Etnické stereotypy a jejich artikulace v češtině*. In: *LŠSS* (Brno 1998), 72–75.
- NEKULA, M.: *Němci a Židé v Nerudových Povídkách malostranských*. In: *SPFFBU, řada D* (v tisku).

- NEKVAPIL, J.: Die kommunikative Überwindung der tschechisch-deutschen Polarisation: *Deutsche, deutsche Kollegen, Expatriates* und andere soziale Kategorien bei der Škoda-Automobil AG. In: S. Höhne — M. Nekula (Hgg.), *Sprache, Wirtschaft, Kultur. Deutsche und Tschechen in Interaktion*. München 1997, 127–144.
- NEKVAPIL, J.: O komunikačním překonávání česko-německé etnické polarizace. In: *Přednášky z XL. běhu LŠSS* (1997), 43–57.
- NEKVAPIL, J.: K nesamozřejmým vztahům jazyka a etnicity. In: *Biograf 10–11* (1997), 107–122.
- PROKOP, I.: Stereotype, Fremdbilder und Vorurteile. In: M. Czyzewski — E. Gülich — H. Hausendorf — M. Kastner (Hgg.), *Nationale Selbst- und Fremdbilder im Gespräch. Kommunikative Prozesse nach der Wiedervereinigung Deutschlands und dem Systemwandel in Osteuropa*. Opladen 1995, 180–202.
- PUTNAM, H.: *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers*. Cambridge (Mass.) 1975.
- QUASTHOFF, U.: Linguistic Prejudices/ Stereotypes. In: U. Ammon — N. Dittmar — K.J. Mattheier (eds.), *Sociolinguistics*, Berlin/New York 1987, 785–799.
- SCHAFF, A.: *Essays über die Philosophie der Sprache*. Wien 1968.
- ŠLOSAR, D.: Slovo tvorba. In: P. Karlík — M. Nekula — Z. Rusínová (vyd.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha 1996, 109–225.
- WINKLER, A.: Etnische Schimpfwörter und übertragener Gebrauch von Ethnika. In: *Muttersprache 4* (1994), 320–337.
- ZIMA, J.: *Expresivita slova v současné češtině*. Praha 1961.

SEZNAM PRAMENŮ

- ČERMÁK, F. — HRONEK, J. — MACHAČ, J.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha 1993.
- ČERMÁK, F. — HRONEK, J. — MACHAČ, J.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné*. 2 sv. Praha 1994.
- EISNER, P.: *Milenky. Německý básník a česká žena*. Praha 1930/1990.
- HALAS, F.: *Torso naděje*. Praha 1938.
- HEYDUK, A.: *Cymbál a husle*. Praha 1876.
- HEYDUK, A.: *Od Tater a Dunaje*. Praha 1910.
- LEEUVEN-TURNOVCOVÁ, J. van: *Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen*. Berlin 1993.
- KOLLMER, M.: *Die schöne Waldlersprach, von Wegscheid bis Waldmünchen, von Passau bis Regensburg*. 3 Bd. Stamsried 1988.
- MASARYK, T. G.: Slovensko. In: K. Čapek. *Hovory s T.G.M.* Praha 1990, 131–137.
- NEKULA, M. — HÖHNE, S. (vyd.): *Češi a Němci v dialogu. Interview ze smíšených česko-německých firem*. Brno (v tisku).
- OUŘEDNÍK, P.: *Šmírbuch jazyka českého*. Praha 1992.
- RIPPL, E.: *Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch*. Reichenberg 1926.
- Slovník spisovného jazyka českého*, 8 sv. Praha 21989.
- STEINHAUSER, W.: *Slawisches im Wienerischen*. Wien 1978.
- SUK, J.: *Několik slangových slovníků*. Praha 1993.
- TOPOL, J.: *Sestra*. Praha 1994.
- TOPOL, J.: *Anděl*. Praha 1995.
- ZAORÁLEK, J.: *Lidová rčení*. Praha 1947.

Periodika: *Lidové noviny, Mladá fronta DNES, Reflex, Republika, Rudé právo, Tvorba*.

Dotazníky k EHLERS-KNEŘOVÁ (1997).

(Za pomoc při sběru materiálu i za podnětné diskuse děkuji Karin Ostřanské, Kláře Talášové a Wolfgangu Jankovi.)

ETHNISCHE STEREOTYPEN UND IHRE ARTIKULATION IM TSCHECHISCHEN (UND DEUTSCHEN)

Im ersten Teil des Artikels wird das Wesen des Stereotyps charakterisiert. Im zweiten Teil werden seine Ausdrucksmittel im Tschechischen, im dritten Teil die Möglichkeiten einer kommunikativen Überwindung der ethnischen Polarisierung beschrieben. Im vierten Teil werden Ausdrucksmittel des Tschechen-Stereotyps im Deutschen zusammengefaßt.

Marek Nekula
Institut für Slavistik
Universität Regensburg
Universitätsstraße 31
D-93053 Regensburg
marek.nekula@sprachlit.uni-regensburg.de

